

Prošlost

Dr Galib Šljivo
Gračanica u vrijeme nemira
u Zvorničkom sandžaku

Sadik Šehić
Svirac-efendija i njegov amanet

Prof. dr. Jusuf Mulić
Nosioći vlasti, privrede i
školstva u gračaničkom srežu 1928. godine

Mina Kujović
Proizvodni asortiman i poslovanje
gračaničkih preduzeća
krajem 1950. godine

Omer Hamzić
Razvoj zdravstvene djelatnosti u Gračanici -
od ambulante do opšte bolnice

Dr. Muamera Mujčinagić
Ljekari Gračanice - od prve ambulante do
Opšte bolnice

Dr Galib Šljivo

Gračanica u vrijeme nemira u Zvorničkom sandžaku

1.

Skoro punih sto posljednjih godina osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, stanovnici ovog ejaleta su izražavali svoje nezadovoljstvo oružanim otporom manjih ili većih razmjera. Sultan i Visoka Porta su se, s vremena na vrijeme, odlučivali na energične korake i oštre mjere protiv pobunjenika koje u istovjetnim prilikama, u tako oštroj formi nisu primjenjivali u drugim ejaletima ogromnog Osmanskog carstva. S vremenom, u Bosni se ustalilo takvo nepovjerenje prema centralnoj vlasti da su Bošnjaci u većini zazirali od mnogih naredjenja koja su stizala iz Stambola, a Visoka Porta je na to nepovjerenje odgovarala istom mjerom: odstranjivala je bosanske dostojanstvenike sa upravnih mjesta i na njihovo mjesto postavljala administrativne, vojne i sudske činovnike iz Anadolije, Rumelije ili Albanije. Tako je nerazumijevanje bilo produbljeno, a nesporazumi su se umnožavali.

Gračanica se nalazila na dovoljnoj udaljenosti od austrijske i srpske granice da bi se u njenoj okolini vrzmali ljudi koji su prikupljali podatke od interesa za susjedne države. Bila je i na udaljenosti od mjesta u kojima su započinjali nemiri. Zato su podaci koji su se sačuvali o njoj i njenoj okolini prorijedeni.

Nema sumnje u to da je Gračanica bila kasaba u kojoj su se obavljali trgovački poslovi, izrađivali razni predmeti u zanatskim radnjama, a pred kadijom na mehkemi donosile odluke sudsko-administrativne prirode za širu okolinu. S obzirom na to da je naseljeno mjesto da bi dobilo status kasabe moralo ispuniti uslove

jednog uređenog grada, Gračanica je te uslove imala prije 1548. godine kada je dobila status kasabe.¹ Ona je bila sjedište kadiluka u kojem je stolovao kadija ili naib, pa se navodi kao sjedište kadiluka početkom 1572. godine.² Kao sjedište kadiluka, Gračanica se navodi i na početku XIX vijeka. «33. Kadiluk Gradačac ima kapetana, u sastavu je Brčko, jedan grad, jedno otvoreno mjesto, 12.000 muslimana, 8.000 kršćana. Kadiluk se službeno zvao Gradčanica, a sjedište kadije je bilo u istoimenom mjestu».³ U vrijeme osmanske uprave u Bosni i Hercegovini, kadija je obavljao raznovrsne sudsko-administrativne poslove, pa je tako Gračanica bila središte u koje se dolazilo za obavljanje neophodnih poslova na mehkemi. Najčešće je kadija osim sudskih poslova obavljao mobilizaciju vojske, organizovao prikupljanje hrane za vojsku i otpremanje radnika na gradnju drumova, mostova, tvrđava, popis stanovništva, a utvrđivao je državne prihode i sve feudalne obaveza određivao je tržišne cijene.⁴ Gračanica je ostala kao sjedište kadiluka i u XIX vijeku.

Može, ipak, ponekad, djelovati i zbunjujuće, bar kad je u pitanju XIX vijek, da se Gračanica kao kadiluk ne navodi u doku-

mentima u kojima se navode kadiluci. To se posebno događalo onda kad se Gračanica usput spominjala, posebno onda kad su valije dolazile i odlazile iz Bosne putem koji je doticao Gračanicu ili kad su kroz nju prolazili carski mubaširi.⁵ Tako se povorka valije Sulejman-paše Skopljaka 1818. godine, kad je odlazio iz Travnika, prvo zaustavila u Turbetu, valija je izišao iz tahtarevana⁶ da bi se oprostio od ridžala⁷, bosanskih erkana⁸ i ajana⁹, te austrijskog konzula, a zatim je nastavio putovanje preko Žepča, Maglaja, Gračanice, Tuzle i Srebrenice do Novog Pazara.¹⁰ Isto tako, kad je Mesud-aga, mubašir Visoke Porte stigao u Beograd i tu podrobno ispitaio prilike u Bosni, nastale poslije objavljivanja fermana o ukidanju janjičara, te na osnovu prikupljenih podataka zaključio da su nemire u Bosni izazvali podjednako valija Mustafapaša i sarajevski janjičari, 22. decembra 1826. godine valija je smijenjen da bi mu nešto kasnije bio oduzet i rang vezira. Valija je odmah napustio Travnik i uputio se prema Brčkom, a odatle je namjeravao da se lađom otisne do Stambola. Na tom svom putu stigao je do kapetana Huseinbega Gradašćevića u gradačacku nahiju, gdje se zadržao tri sedmice. Ovaj podatak nalazimo u jednom pismu koje je Huseinbeg

¹ Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina u XVI vijeku*. Sarajevo 1975, 157-158.

² A. Handžić, *nav. djelo*, 57; Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk. Postanak i upravna podjela*. Sarajevo 1959, 199.

³ Hamdija Kapidžić, Hamdija Kreševljaković, «Sudsko-administrativna podjela Bosne i Hercegovine početkom XIX stoljeća.», *Istorijsko-pravni zbornik*, 3-4. Sarajevo 1950, 247-257; Upor. Sadik Šehić, «Gračanički kadiluk u Zvorničkom sandžaku.», *Gračanički glasnik*, 7, Gračanica 1999, 48-56; Opširnije kod: Sadik Šehić, *112 godina gradačackog suda (1887-1999)*. Gradačac, 1999, 54-75.

⁴ Ahmed S. Aličić, *Uredjenje Bosanskog ejaleta od 1789. do 1879. godine*. Sarajevo 1983, 25.

⁵ Mubšir, (tur), *glasnik, izaslanik, komesar*, Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, «Svjetlost» Sarajevo, 1989, 468.

⁶ Tahtarevan, (pers), *nosiljka u obliku zatvorenih kočija (bez točkova) koju nose konji ili četvorica ljudi*. Do prije 60 godina neke bogatije muslimanske djevojke prenosile su se u tahtarevanu sa svatovima mlčzenjinoj kući, A. Škaljić, *nav. djelo*, str. 596.

⁷ Ridžal (ar), *dostojanstvenik, velikaš, odličnik*, A. Škaljić, *nav. djelo*, str. 535.

⁸ Erkani (ar), *prvaci pokrajine*, A. Škaljić, *nav. djelo*, str. 270.

⁹ Ajana (ar), *prvak, odličnik, velikaš, ugledan čovjek; istaknuti predstavnik jedne klase, staleža ili najistaknutijih slojeva građanskog stanovništva*, A. Škaljić, *nav. djelo*, str. 76.

¹⁰ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1813-1826. Drugo izdanje*. Banjaluka 1988, 134.

uputio knezu Meternihu iz Osijeka 13. jula 1832. godine, u kojem tvrdi da je uvijek pomagao sultanovim valijama, pa se tako našao pri ruci i Mustafa-paši kad je morao napustiti Bosnu u zimu 1826. godine. «Ja pak kao edan čovek u Bosni najstarijeg Plemena kapetanom esam doznavo i znao da on edan carski čovek u najgorem zimnom vremenu prečekam i dočekam istog vezira sa njegovim haremom zajedno u svojoj Nahiji varoši Gračanici tako lepo daga nebi ni kod kuće njegove dočekali gde je odmornost činio tri dana».¹¹

U opisu zvorničkog sandžaka ili Bosanskog ejaleta, Gračanica takođe nije izostavljena. Sredinom XIX vijeka, kad je smijenjen tuzlanski kajmakam¹² Fehim-efendija, izgubivši i čin mirimirana, zvornički sandžak imao je ove distrikte: Maglaj, Žepče, Gradačac, Gračanicu, Srebrnik, Tuzlu (Gornju i Donju), Zvornik i Kladanj.¹³ U opisu zvorničkog sandžaka sa sjedištem u Donjoj Tuzli nabrojane su ove kaze¹⁴: Zvornik, Brčko, Bijeljina, Tuzla, Gradačac, Gračanica i Maglaj.¹⁵ Na čelu kaze, stoji dalje u ovom Memoaru, nalazi se kajmakam kome pomažu mal-mudir¹⁶, sekretar, katastarski činovnik i šef policije. U izvještaju koji je ruski konzul dostavio svojoj vladi 2. avgusta 1868. godine, Gračanica se navodi među 55 kaza u Bosanskom ejale-

tu, a među sedam u zvorničkom sandžaku. Kaza Tuzla imala je 32.626 stanovnika, Zvornik 22.257, Bijeljina 32.337, Brčko 18.166, Gradačac 56.595, Gračanica 24.495 i Maglaj 25.321. Zvornički sandžak je imao 213.797 stanovnika.¹⁷ Prema ovom izvještaju kazom je upravljao kajmakam kojeg je imenovao bosanski valija, dok je mutesarif¹⁸ koji je upravljao sandžakom postavljala Visoka Porta. Kad se na čelu kaze nalazio mudir, onda je Gračanica svrstavana u mudirluke. U opisu Bosanskog ejaleta u 1856. godini mudirluci zvorničke kajmakamije bili su: Zvornik, Bijeljina, Gornja Tuzla, Donja Tuzla, Gračanica, Maglaj, Gradačac, Srebrenica, Kladanj, Olovo i Brčko.¹⁹

Hazim Šabanović u svom djelu *Bosanski pašaluk* nije se dvoumio u tome da je Bosanski ejalet u XVIII vijeku bio podijeljen na pet sandžaka: 1. bosanski, 2. hercegovački, 3. Zvornički, 4. kliški i 5. bihački. U Zvorničkom sandžaku bilo je deset kadiluka, a među njima i Gračanica. Kadiluk Gračanica imao je šest nahija: Gračanica, Gradačac, Srebrnik, Soko, Završ i Nenavište.²⁰ Ovakva podjela, tvrdi Šabanović, ostala je do jula 1872. godine. A Ahmed Aličić je, prema jednom zvaničnom kalendaru iz 1266/1849, utvrdio da se Bosanski ejalet dijelio na četiri sandžaka,

¹¹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*. Banjaluka 1988, 124.

¹² Kajmakam, kajmekam (ar), zastupnik vezira ili valije u jednom upravnom području ili u nekoj dužnosti; sreski načelnik, A. Škaljić, nav. djelo, str 384.

¹³ Ferdo Šišić, *Bosna i Hercegovina za vezirovanja Omer-paše Latasa (1850-1852)*. Subotica 1938, 259.

¹⁴ Kaza (ar), srez, područje jednog kadije, A. Škaljić, nav. djelo, str. 403.

¹⁵ *Kriegsarchiv Wien, Memoire, XXXVIII, 1071.*

¹⁶ Mudir (ar), upravitelj, direktor; upravitelj sreza ili sreske ispostave u tursko vrijeme, A. Škaljić, nav. djelo str. 468.

¹⁷ *Borba naroda Bosne i Hercegovine za oslobođenje i Rusija 1865-1875*. Moskva 1988, 127.

¹⁸ Mutesarif, (ar), okružni načelnik, oblasni načelnik, A. Škaljić, nav. djelo, str. 479.

¹⁹ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1854-1860*, 184.

²⁰ Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk*, 231.

pa su u Zvorničkom sanžaku bile samo ove kaze: Zvornik, Bijeljina, Gornja Tuzla, Donja Tuzla, Gračanica, Maglaj, Gradačac, Tešanj, Derventa i Bihorina.²¹ Na osnovu većine sačuvanih historijskih vrela očividno je da je Gračanica u XIX vijeku bila kadiluk u sastavu Zvorničkog sandžaka.

Kad je Fadil-paša Šerifović, u vrijeme valije Mehmed Vedžihi-paše unaprijeđen, i iz reda uleme prešao u red vojnih lica, tada je bio postavljen za muteselima²² Gradačca, Gračanice Dervente i Maglaja.²³

Gračanica se razvila u kasabu iz jednog većeg rudarskog sela u kojem se kopala željezna ruda i talilo željezo. Kao takvo selo je spadalo u carski has. U narednim stoljećima Gračanica se brzo razvijala. Sa devet većih mahala krajem XVI stoljeća, po broju stanovnika dostigla je Donju.²⁴ U XIX vijeku Gračanica je imala oko 400 muslimanskih kuća, šest džamija, 60 «ristjanskih kuća», a imala je i *dobre toplice*. U isto to vrijeme, Gradačac je imao stotinu muslimanskih kuća, pet džamija, dvadesetak «ristjanskih i kršćanskih» kuća.²⁵ Da je u Gračanici cvjetala trgovina, i da su u nju često navraćali putnici, pretežno trgovci i službena lica, svjedoči i to što se u njoj nalazilo «nekoliko hanova» u kojima su konačili stranci i odmarali svoje konje. U velikom požaru, u noći između 22. i 23. aprila 1858. godine, u Gračanici je izgorjelo više od stotinu dućana, zanatskih radnji i nekoliko

hanova. Nikad se nije utvrdilo kako je došlo do tog požara.²⁶ Sam podatak da je vatra progutala tako velik broj dućana potvrđuje nam da su se u Gračanici obavljali obimni trgovački poslovi, da je postojao veći broj zanatlija, te da su i dućani i zanatske radnje bili skoncentrisani u užem području grada, čaršiji.

Mnogi putopisci koji su putovali po Bosanskom ejaletu XIX stoljeća, opisujući ove krajeve, pokušavali da utvrde i saopšte podatke o stanovništvu. To su činili i konzuli stranih država u Sarajevu. Italijanski konzul Durando u izvještaju svojoj vladi iz 1863. godine, opisao je svoje prve utiske i o Bosni i o njenim stanovnicima. Katolici, kojih je najmanje, siromašni su, drže se Austrije, jer je ona njihov zaštitnik. Samo muslimani ispoljavaju osjećanje svoje nacije. «Ne skrivaju ljubav za svoju zemlju, ni ponos na svoje porijeklo i svoj rod». Hrišćani (pravoslavni) su pomalo izgubljeni iako su bogati, trgovinu su zamijenili škrtošću i lihvarstvom. Nagovještaj da bi uskoro Bosna mogla pripasti Austriji različito doživljavaju pripadnici ove tri religije. Muslimani će se protiv toga boriti, piše Durando, i braniti Bosnu, ali hrišćani neće; ipak, ako ustreba, oni će podilaziti bosanskoj aristokratiji.²⁷

Gračanica je oduvijek bila u sastavu Zvorničkog sandžaka. Ovaj sandžak je 1863. godine imao 35.661 kuću u kojima

²¹ Ahmed S. Aličić, *Uredjenje Bosanskog ejaleta, 25. Za podjelu sandžaka na kaze do 1835, autor navodi da su zvorničkom sandžaku pripadale ove kaze: Gornja Tuzla, Donja Tuzla, Gradačac, Bijeljina, Janja, Zvornik, Srebrenica i Birče.*

²² Muteselim, muselim (ar), sinonim za kajmekam; zastupnik paše u sandžaku koji mu je dat kao arpaluk; oblasni upravitelj; sreski načelnik, A. Škaljić, *nav. djelo, str 477.*

²³ Galib Šifto, *Bosna i Hercegovina 1827-1849,*

²⁴ Adem Handžić, *Tuzla i njena okolina, 157-158.*

²⁵ Ivan Frano Jukić, *Sabrana djela I. Sarajevo 1973, 211.*

²⁶ ABiH, AUG S, 490/1858, *Omcikus Generalnom konzulatu. Tuzla 24. aprila 1858.*

²⁷ Pavle Mitrović, Hamdija Kreševljaković, *Izveštaji Italijanskog konzulata u Sarajevu (1863-1870 godine). Sarajevo 1958, 50-54.*

je stanovalo 251.470 stanovnika, što iznosi sedam stanovnika u svakoj kući.²⁸ Broj stanovnika u većim mjestima:

Bijeljina	6.074	Janja	3.500
Brčko	2.562	Maglaj	3.188
Donja Tuzla	5.264	Modriča	1.764
Gornja Tuzla	1.271	Srebrenica	2.301
Gračanica	2.849	Vlasenica	1.027
Gradačac	4.500	Zvornik	4.870

Dr Otto Blau, konzul Kraljevine Pruske izvijestio je Ministarstvo inostranih poslova 2. septembra 1867. godine da je došlo do promjene statističkih podataka u Bosanskom vilajetu u odnosu na one podatke koje je donio u svom izvještaju od 1. februara 1865. godine, i u odnosu na administrativnu podjelu i na broj stanovnika s obzirom na novu administrativnu podjelu koja je izvršena u zimu 1866/1867. godine. Od tada Bosanski vilajet ima 55 kaza. U livi Zvornik bile su ove kaze: 1. Donja Tuzla (Memlača), 2. Zvornik sa Kozlukom, 3. Bijeljina sa Janjom i Brezovim Poljem, 4. Brčko, 5. Kula sa Gradačcem i Modričom te varošima Gornja Azizija i Donja Azizija, 6. Gračanica, 7. Maglaj sa Birčem i Novom Kasabom. Kaza Gračanica je imala 25.321 stanovnika.²⁹ Pruski konzul je objasnio primjetljivu razliku povećanja broja muslimanskog stanovništva za ove nepune dvije godine: 1865 je bilo 296.000 duša, dok je 1867. taj broj iznosio 418.000, dakle više za 122.000 stanovnika. Pošto se to nije moglo povećati prirodno, natalitetom, pokušao je ispitati kako je do toga došlo. Utvrdio je da je ova razlika nastala: 1. Da je samo iz Beo-

grada protjerano više od 30.000 muslimana koji su se većinom nastanili u Bosni, 2. što su novopazarskom sandžaku pridodati krajevi Gusinje i Akova koji su ranije bili u sastavu Albanije, 3. što je do 1865. Hercegovina bila odvojena od Bosne i tek je nedavno ušla u sastav Bosanskog vilajeta. Samo u gračaničkom kadiluku 1863. godine izgrađeno je 28 kuća u koje se smjestilo 128 odraslih osoba i 60 djece iz, uglavnom iz Užica, Sokola i Šapca.³⁰

Kad je u pitanju izdvajanje Gračanice kao posebnu kazu, drugačiji podatak donosi Aličić; on piše da je Gračanica tek 1871. izdvojena u zasebnu kazu i da je takva ostala do kraja osmanske uprave u Bosni i Hercegovini.³¹ Pri kraju osmanske uprave u Bosanskom vilajetu redovno su objavljivani i zvanični podaci o broju stanovnika, ali i podaci na osnovu procjene. Prema zvaničnim podacima, koji su objavljeni 1870. godine, Zvornički sandžak je imao 124.181 muških stanovnika, od toga je bilo 63.661 muslimana, 46.767 pravoslavni, 11.663 katolika, 1964 Cigana i 126 Jevreja.³² Ovi podaci se podudaraju sa podacima, vjerovatno po procjeni od 1875. godine, kada je Zvornički sandžak imao 243.200 stanovnika; od toga 110.000 muslimana, 100.000 pravoslavni, 28.000 katolika i 5.700 Jevreja.³³

O školskim prilikama u Gračanici u XIX vijeku, ostalo nam je malo podataka. Gradačački kapetan Osmanbeg koji je

²⁸ ABiH, AUGK S, Vicekonzulat Brčko, 51/1864, Omčikus Generalnom konzulatu, Tuzla 18. oktobra 1864.

²⁹ Geheimes Staatsarchiv Preufsischer Kulturbesitz, Berlin, HA III, 2.4.1., I, Nr 7597, Blau Ministarstvu inostranih poslova, Sarajevo 2. septembra 1867.

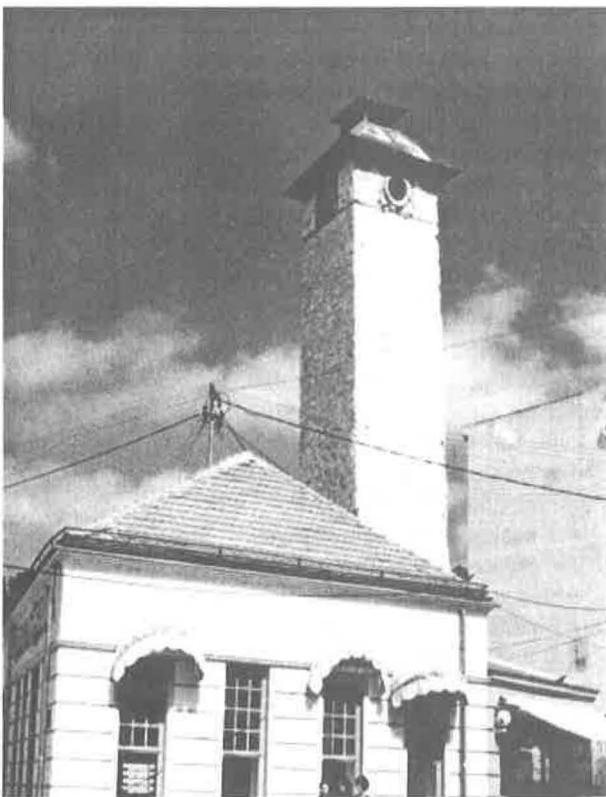
³⁰ Šaban Hodžić, „Migracije muslimanskog stanovništva iz Srbije u sjeveroistočnu Bosnu između 1788–1862. godine.“ Članci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, Zavičajni muzej u Tuzli. Tuzla 1958, 140.

³¹ Ahmed Aličić, nav. djelo, 122.

³² Berislav Gavranović, Bosna i Hercegovina od 1853.–1870. godine. Sarajevo 1956, 358.

³³ Kriegsarchiv Wien, Memoire XXVIII, 1071, Broj stanovnika u Bosni koncem 1875.

umro 6. decembra 1812. je sagradio jednu džamiju u Gračanici, a u Gradačcu i Gračanici po jednu medresu, a u Gračanici pred medresom i jednu česmu. Njegov sin Murat-kapetan je, kao i njegov otac, sagradio dvije medrese u istim mjestima, Gradačcu i Gračanici i popravio česmu u Gračanici. Prema tome, Gradašćevići su podigli dvije medrese u Gračanici.³⁴ Osman-kapetanova medresa podignuta 1810. godine radila je i 1930. godine sa još 18 medresa, koliko ih je te godine bilo u Bosni i Hercegovini.³⁵ Jedan Gračanlija Husein-efendija bio je prvi muderiz novoosnovane medrese 1838. u Visokom.³⁶ Dopisnik lista *Bošnjak* iz Dervente, rodom iz Gračanice, hvali vrijednog i učenog muderiza gračaničke medrese hafiz Mehmed-efendiju Okića koji je svoje nauke svršio u Istanbulu i za godinu i po svoga službovanja «probudio iz drijema» softe, osposobio ih i «osladio za naukom», tako da se gračanička medresa sa onakvim muderizom može «ubrojiti među prve u našoj dičnoj Herceg-Bosni».³⁷ Gračanica je bila varoš u kojoj se nalazila i jedna privatna

Sahat - kula u Gračanici, detalj

biblioteka. Takvih biblioteka bilo je, inače, u većim mjestima kao u Sarajevu, Mostaru i Travniku.³⁸

Gračanica je bila povezana sa prohodnim putevima sa susjednim mjestima. Drum koji je vodio od Brčkog prema Maglaju, povezivao je Gračanicu sa glavnim drumom Sarajevo Brod.³⁹ Ovim drumom

³⁴ Hamdija Kreševljaković, *Kapetanije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo 1980, 62, 196.

³⁵ Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo u Bosni i Hercegovini do 1918. godine*. Sarajevo 1983, 118.

³⁶ Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo*, 98; Madžida Bećirbegović, „Prosvjetni objekti islamske arhitekture u Bosni i Hercegovini“. Prilozi za orijentalnu filologiju, XX-XXI. Sarajevo 1974, 280-284. U Bosanskom ejaletu bilo 68 medresa, a među njima i u Gračanici.

³⁷ Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo*, 98; Opširnije o gračaničkim medresama i muderisima kod: Hifzija Suljki, Omer Hamzić, „Gračaničke medrese, njihovi graditelji, muderisi i učenici“. *Gračanički glasnik*, 7. Gračanica 1999, 57-67; Up. Edin Šaković, „Hadži Halil-Efendija Trefanić i njegovi vakufi u Gračanici.“ *Gračanički glasnik*, 9. Gračanica 2000, 41-42.

³⁸ Hajrudin Čurić, *Muslimansko školstvo*, 28.

³⁹ *Kriegsarchiv Wien, Memoire XXVIII, 1071, 212.*

pretežno su išli trgovci i on se završavao u Brčkom, odakle se roba prevozila lađama. Od Brčkog preko Gračanice, Maglaja do Travnika, ili Sarajeva, dolazile su i odlazile bosanske valije iz Bosne. Zvornički kajmakam Hilmi-efendija je 30. aprila 1865. godine prošao ovim drumom obilazeći nahije svoje kajmakamije. Kajmakam je iz Tuzle putovao preko Gračanice do Maglaja, a na povratku je preko Gradačca i Brčkog išao u Bijeljinu.⁴⁰

U Gračanici je bilo više hanova. Jedan od njih, koji se nalazio na pola sahata udaljenosti od Gračanice na drumu prema Maglaju, bio je vlasništvo hadži Derviša Halače. Ostalo je upamćeno da se u blizini ovog hana dogodilo jedno ubistvo, a desilo se to ovako: Konstantin Petrović iz Korče kod Monastira u Makedoniji doselio se tridesetih godina XIX stoljeća u Sarajevo. Tu je imao dućan i bavio se isporukama robe za vojsku. U Sarajevu je, obavljajući taj posao, uspio da stekne veliki imetak, pa je spadao među najbogatije ljude, a i po obrazovanju je bio među prvima. Od 1. marta 1869, pa do 30. aprila 1871. obavljao je poslove blagajnika u vladinoj službi. On je liferovao robu iz svoje radnje vojnim jedinicama u Banjalučkom, Zvorničkom i Travničkom sandžaku. U petak 8. ovog mjeseca, na molbu Petrakija Petrovića, sarajevska policija je odredila zaptiju Sulejmana Nišli da prati Petrakija i njegovog kočijaša Živka. Oni su krenuli iz Sarajeva u subotu, pa su putovali pravcem preko Kiseljaka, Vranduka, Maglaja, Gračanice, Brčkog i Bijeljine prema Rači. Kad su u utorak popodne krenuli prema Gračanici i stigli blizu hana hadži Derviša Halače, na njih je

ispaljeno iz zasjede nekoliko puščanih hitaca. Pogođen je zaptijin konj, a ranjeni su zaptija i kočijaš. Potražili su spas u hanu hadži Derviša Halače i otud su obavijestili gračaničkog kajmakama. Kajmakam je pritužbu prosljedio zvorničkom mutesarifu u Tuzlu.⁴¹

2.

Bošnjaci su uspješno odbranili sjevernu granicu svog ejaleta u ratovanju Austrije i Rusije protiv Osmanskog carstva 1788-1791. godine, kada je ovaj ejalet bio prepušten odbrani Bošnjaka. Ipak, dvije tvrđave Cetingrad i Drežnik-grad su, poslije ovog rata, predati Austriji.⁴² Bošnjaci su bili neugodno iznenađeni izostankom veće pomoći Visoke Porte, i još više, kako je njima izgledalo, olakim ustupanjem njihovih krajeva Austriji. Od tada, pa sve do kraja osmanske uprave, Bošnjaci su pokazivali nezadovoljstvo sultanovom upravom, a to su izražavali vrlo učestalim bunama, skoro punih sto godina.

Jedino je pokret Huseinbega Gradašćevića obuhvatio cijeli Bosanske ejalet, dok su ostali nemiri zahvatali uže teritorije. Kao kadiluk, koji je bio u sastavu zvorničkog sandžaka, Gračanica nije ostala po strani ovih zbivanja. Ipak, ona je bila bliže onim događajima koji su se, s vremenom na vrijeme, zbivali u zvorničkom sandžaku, pretežno na srpsko-bosanskoj granici. U njenoj najbližoj okolini dogodila se, poslije Huseinbegovog pokreta za autonomiju Bosne, pop-Jovičina buna 1834, Ali-pašina buna 1837, nemiri seljaka

⁴⁰ *ABiH, AUGK S, Vicekonzulat Brčko, Res. No. 21/1865, Omčikus Generalnom konzulatu. Tuzla, 24. maja 1865.*

⁴¹ *Haus Hof und Staatsarchiv Wien (dalje: HStA W), P.A. XXXVIII, Konsulate, K 198, Memoria über die Verwundung des Herrn Constantin T. Petrović aus Sarajevo; Hamdija Kreševljaković, Hanovi i karavansaraju u Bosni i Hercegovini. Sarajevo 1957. Autor ne spominje han hadži Derviša Halače.*

⁴² *Opširnije, Galib Šljivo, Bosna i Hercegovina 1788-1812. Banjaluka 1992.*

u Posavini 1858, i otpor koji je kod Gračanice i u Gračanici, pružen austrougarskoj okupaciji 1878. godine.

Na skoro sva vijećanja, koja je valija sazivao, bilo da su redovna ili vanredna, pozivani su predstavnici kadiluka. Tako je u vrijeme ukidanja janjičara (1826. godine), valija Mustafa-paša 3. oktobra 1826. pozvao na vijećanje u Sarajevo, po dvojicu uglednih ljudi. Oni su, na kraju vijećanja, stavili svoje muhure na arz i ilam, koje su, onda, predali kapidžibaši Mehmed-agi da ih odnese u Stambol. U arzu piše: «Bosanski ejalet je sa svih strana okružen neprijateljima: s jedne strane je njemački car, s druge strane crnogorski nevjernici i njihovi sljedbenici brđanski ustanici, s treće strane, više od 15 godina se vodi borba sa Srbima».⁴³ Na ovaj način su se predstavnici svih kadiluka, pa i gračaničkog, složili sa janjičarima u tome da se ne ukine ovaj vojnički red. To je bilo samo kratko vrijeme. Svi kasniji izvještaji ukazuju na to da stanovnici Prijepolja, Novog Pazara i Zvornika nisu prihvatili pozive janjičara na otpor. S obzirom na to da se otporu nije pridružio ni Husein-kapetan Gradašćević, Gračanica je, vjerovatno, ostala po strani ovih nemira.

Drugачije je bilo u vrijeme pokreta Husein-bega Gradašćevića. Svi kapetani i ugledni ljudi u Posavini podržali su njegovu borbu za autonomiju Bosne. Na Visokoj Porti se znalo za neraspoloženje Bošnjaka i njihovo povezivanje sa Mustafa-pašom Skadarskim, koji je otvoreno ustao protiv sultana. U vrijeme okupljanja bosanskih kapetana, zasjedanja na Visokoj Porti su učestala i bila su posjećivanja posljednjih dana nego posljednjih mjeseci. Među diplomatskim predstavnicima u Istanbulu vladalo je mišljenje da je to zbog toga što

se raspravljalo o unutrašnjim pitanjima, posebno onim u Albaniji, i vjerovatno Bosni, koji su poprimili neugodan tok po osmansku vladu. «Zbog nekoliko neuspješnih bitaka, veliki vezir je odlučio da se povuče u Monastir». Sultan Mahmud II «ne podnosi da mu se neko protivi», pa je, da bi umanjio moć Mustafe-paše Skadarskog, oduzeo od njegovog sandžaka Akru, Elbasan i Delvin. Time se sukob mutesarifa i Visoke Porte još više zaoštio. Ipak, Mustafa-paša je otvoreno ustao protiv sultana više zbog toga što je vidio u *Tevdžihatu*, koji Visoka Porta objavljuje trećeg dana Ramazanskog bajrama, da je on proglašen kao predvodnik neprijatelja velikog vezira, i da će biti upućena vojska na njega. Visokoj Porti je bilo poznato i to da se Mustafa-paša već sporazumio sa nezadovoljnim Bošnjacima.⁴⁴

Husein-beg Gradašćević je okupio većinu uglednih ljudi Bosanskog ejaleta u borbi za autonomiju Bosne u okviru Osmanskog carstva. Njegovom pokretu se nije pridružio njegov brat Osman-beg Gradašćević. To je znao veliki vezir Mehmed Rešid-paša pa se na njega oslanjao. Poslao mu je svoje ljude u nizamskoj uniformi i poručio da ode u Travnik, da pridobija ljude za reforme i da, u ime velikog vezira, poziva Bošnjake da se razidu i da se ne bune. Kad je za ovo saznao Husein-beg, on je uputio glasnika u Gračanicu svome bratu i zaprijetio mu da će glavom platiti ako pokuša sprovesti naredbu velikog vezira. U izvorima se ne spominje da li je Osman-beg imao u Gračanici svoje pristalice.⁴⁵

Iako je pobuna kmetova 1834. godine upamćena kao pop-Jovičina buna, zahvatila uglavnom derventske kraj, u nekim historijskim dokumentima se navodi i neka

⁴³ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, 35-39.

⁴⁴ HHSIA W, *St. K. Türkeri*, VI/52, *Ottenfels knezu Metternichu, Konstantinopolj 31. marta 1831.*

⁴⁵ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827-1849*, 129; Drag. M. Pavlovi], *Pokret u Bosni i u Albaniji protiv reformama Mahmuda II. Beograd 1913*, 21-22.

odlučujuća bitka u blizini Gračanice. «Glavna i odlučujuća bitka odigrala se kod Gračanice tek pošto su spahije dobile pomoć». ⁴⁶ Gdje je to bilo, dokumenti ne spominju.

Poslije sloma Husein-begovog pokreta za autonomiju Bosne i pop-Jovićine bune, nemiri u Posavini su se prenijeli na granicu između Bosne i Srbije. Na istorijsku pozornicu, u punoj svojoj veličini, izišli su bijeljinski muteselim Ali-paša Fidahić, tuzlanski muteselim Mahmud-beg Tuzlanski, zvrnički muteselim Mahmud-paša Fidahić, gradačački muteselim Ahmed-beg Gradašćević i Rustem-beg Halilbašić u Srebrenici. Zajedničko im je bilo to da nisu istupali zajednički, bilo da je bila riječ o otporu protiv naredaba koje je izdavala Visoka Porta ili da izvršavaju ova naređenja. To je onemogućavalo uspjeh njihovog rada, ali i dovodilo do dvoumljenja kod njihovih podčinjenih. Ono u čemu su ipak bili složni, i nisu nikad prikrivali, jeste nastojanje da se ne dozvoli beg Milošu da proširi granice Srbije na račun Bosanskog ejaleta.

U tome su prednjačili Ali-paša i Mahmud-paša Fidahić, tim prije što su se njihovi muteselimluci naslanjali na obalu Drine, odnosno na susjednu kneževinu. I srebrenički kraj se dodirivao Drine, ali na manjem dijelu, pa su i zapleti i nesporazumi bili srazmjerno manji. Njihove veze sa susjednim srpskim zvaničnim ljudima iz vlasti bili su česti, na momente svakodnevnici. Fidahići su zamjerali srpskim vlastima to što su neumoljivo protjerivali muslimane iz Srbije, posebno iz tek priključenih kadiluka, koji su, u veoma dugom vremenskom razdoblju, pripadali Bosanskom ejaletu. Komisija određena da procijeni i odkupi «dobra Turska» u nahijama podrinjskoj i sokolskoj izvijestila je 8. novembra 1834 kneza Miloša «kako smo izseljene Turke

okružija Sokolskog ponudili, da svoja dobra prodaju, i da se na to ni edan prevoleti nie kteo». Zato su oni namjeravali, kako su pisali knezu, da po savjetu hadži Hasan-efendije nastave putovanje do Loznice «da i one podrinske Turke ponudimo, ne bil i oni dobra svoja prodali, a u Zvorniku, po nalogu i preporuci Vedži-Paše da se razgovorimo s Mahmud-Pašom za Malij Zvornik i Sakar, i da mu se pročita udutnama,...» Kad su došli 6. novembra u Veliku Reku, obavijestili su, po jednom panduru, Mahmud-pašu u Zvorniku o svrsi svoje misije i pozvali ga da i on dođe na razgovor. Iako im Mahmud-paša nije odgovorio, ova komisija, u kojoj se nalazio i silahdar beogradskog vezira Vedžihi-paše, je nastavila putovanje prema Zvorniku. Naprijed je izmakao silahdar sa dva momka da bi prvi stigao do zvrničkog paše i započeo razgovor. Kad su se oni približili Zvorniku, u kraju više Sakara, sjašili su sa konja i po savjetu hadži Hasan-efendije, nastavili put pješice, iako im ništa nije Mahmud-paša odgovorio. «Kako se približimo, vidimo Turke, kako iz Zvornika Malog potrču pred nas, i odma na nas pucati počnu». Komisija se našla u obruču. Uzalud je hadži Hasan-efendija izvikivao «da se boja okanu» jer je on «carskij čovek». «No kad Bošnjaci i na njega stanu pucati», uzjaši i nazad se okrenu. U toj žurbi i pometnji, komisija je ostavila «sve seksane i sav prtljag, a ostane i seksana na kojoj je bila azna». Saznali su da je paša primio silahdara i da mu je tad rekao da se on neće miješati u posao koji je u nadležnosti dvojice vezira, bosanskog i beogradskog. Tako nije Mahmud-paša ni htio razgovarati o ustupanju Malog Zvornika i Sakara, dijelova Bosanskog ejaleta, koji su jedino ostali na desnoj strani Drine. Ovi krajevi će biti predmet spora srpskog kneza s Visokom Portom, koja ih nije ustupila Srbiji sve do 1878. godine.⁴⁷

⁴⁶ Galib Šljivo, *Bosna i Hercegovina 1827–1849*, 209.

⁴⁷ *Arhiv Srbije (dalje: AS)*, KK, XXX, 136, *Komisija knezu Milošu, Krupa 8. novembra 1834.*

Protjerani muslimani iz lešničke, lozničke i sokolske nahije su se većinom naselili u dijelu Bosanskog ejaleta uz Drinu, nisu htjeli da prime novčano obeštećenje za svoja dobra sa kojih su protjerani, pa su upadali u srpske krajeve, pljačkali i uznemiravali stanovnike, a to su obrazlagali time da oni samo ubiru prihode sa svojih imanja. Izdašno ih je pomagao Ali-paša Fidahić. Iz Srbije su odgovorili tako što su dozvoljavali lopovima i ljudima koji su uvijek spremni na pljačku da upadaju u Bosnu i čine poharu i razne druge nepodopštine. Knez Miloš je najprije zabranjivao «lopovima kojima se oslabila pljačka, i veoma žale što im se odma prekрати», da upadaju u Bosnu. Pukovnik Teodorović je 24. maja 1835. obavijestio kneza da je naredio da se stoka koja se iz Ali-pašino predjela «ovamo pretera», čuva i «da se ni edna glava ne izgubi; niti proda, ni potroši» no sve da se zna gdje i koliko bosanske stoke ima. Da je pljačkanje bilo uhvatilo maha pokazuje i to da je 22. maja 1834. «doterali su naši ljudi 17 komada junadi dvogočadi Ali-Pašini».⁴⁸ Knez Miloš je ubrzo povukao ovu naredbu. Već 29. maja 1835. naredio je Teodoroviću: «Ja sam vam istina pisao da zabranite našim ljudima prelaziti na onu stranu i pljačkati; no sad vam preporučavam da pak puštate tamo po gdekoju četu samo nekase nalaze na onoj strani neka ne pljačkaju osim ako što uzmognu Ali-Pašino i njegovi lopova ugrabiti.» Štaviše, Miloš je dodao i ovo: Ne mora se voditi računa o onom što je opljačkano «kao što sam vam pre pisao, da čuvate sve, što je opljačkano, već što je opljačkano, opljačkano, neimamu računa».⁴⁹

Izgredi na granici su se tako umnožavali, pa su obje strane počele dovolačiti vojsku. Kad je Mahmud-paša obaviješten o dovlačenju vojske na srpskoj granici, odmah je pisao pukovniku Teodoroviću i zatražio objašnjenje. Pukovnik mu je odgovorio da on ne skuplja vojsku «da se bijemo» već da se spriječi upadanje «lopova iz Ali-Pašino kadiluka koje Ali-Paša ne sprečava već podržava». Njemu je to naredio njegov gospodar beg Miloš i on će njegovu zapovijest sprovesti.⁵⁰ Pukovnik je pisao knezu da je naredio okupljanje vojske kao odgovor na slično okupljanje vojske na bosanskoj strani. Iseljeni muslimani iz Lešnice, Loznice i Sokola su se okupljali oko Ali-paše Fidahića kod kojega se «našlo neko čislo vojske Mahmud-Pašine, Rustembegove i Tuzlanske.» Knez Miloš mu je odobrio što je blagovremeno počeo raspoređivati vojsku uz Drinu. U to vrijeme, upravo kod Miloša se obreo ferik Ahmed-paša koji mu je izjavio da je pašama Fidahićima dostavio sultanovo pismo u kojem im sultan naređuje da se smire «ili će se dopustiti Srbima da na nji udare.» Zato je i Miloš naredio Teodoroviću da se sakupljena vojska uz Drinu odmah raspusti.⁵¹ I na bosanskoj strani primijećen je manji broj vojnika. Ali-paša se zatvorio u svoj konak sa dvadeset pristalica «lopova i nikud neizlazi i to zato što je on spazio dovoljno čislo naše vojske i kako su se naši lopovi upokorili, pobjao se da će se on okriviti za ovu kavgu».⁵² Uslijedila je prepiska između Teodorovića i Fidahića koja je odisala prijateljskim nagovještajima dobrosusjedskih odnosa.

48 AS, KK, XXXVII, 1109, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Lešnica 24. maja 1835.

49 AS, KK, XXXVII, 1109, Knez Miloš pukovniku Teodoroviću, Kragujevac, 29. maja 1835.

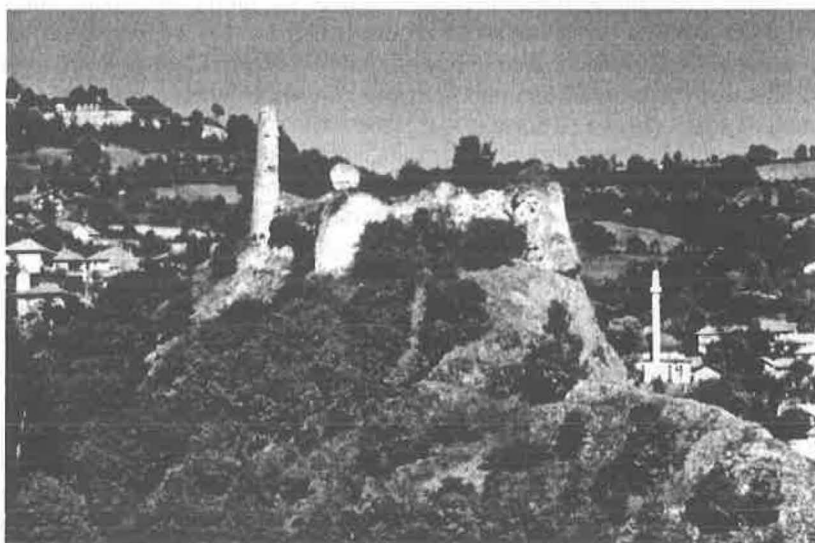
50 AS, KK, XXXVII, 1109, Pukovnik Teodorović Mahmud-paši, Lešnica 24. maja 1835.

51 AS, KK, XXXVII, 1124, Knez Miloš pukovniku Teodoroviću, Kragujevac 30. juna 1835.

52 AS, KK, XXXVII, 419, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Lešnica 27. maja 1835.

Primio sam vašu knjigu, piše pukovnik Teodorović Ali-paši, i koliko mi je milo što sam je primio, toliko mi je milije što ste i vi, čestiti pašo, radi miru. Ovuda je juče prošao Mustafa-aga, emin bivšeg beogradskog vezira Vedžihi-paše u Bijeljini, i on vam je trebalo da donese pisma Vedžihi-paše «i od mog Gospodara Beg Miloša.» Mene evo na karauli badovinačkoj, i šaljem moga tatara «maksuz k vama pašo,» da se sastanemo.⁵³ U istom tonu je i pismo Ali-paše Fidahića pukovniku Teodoroviću: Pozdrav od mene Ali-paše Fidahića tebi

«Akobogdade te budne mir očemose drugčie vladati».⁵⁴ Obaviještavajući kneza Miloša o Ali-pašinom pismu, Teodorović objašnjava da nema nikakvog razloga da ovoj konferenciji prisustvuje i Mahmud-kapetan iz Tuzle, jer je potrebno da se sastanu Fidahići i Rustembeg iz Srebrenice jer samo njihove teritorije graniče sa Srbijom «jer mi što se tiče granice Drinom imamo samo suditi se sa Ali i Mahmud-Pašom i Rustembegom, a oni sami, ako jim u posao i maslat ulazi, neka s njihove strane zovu koga očedu i neka emče u svemu kako nai-

Srednjovjekovni grad Soko, ostaci

Lazo kapetane iz Svileuve. Moj dobri dostu i komšijo «akoste radi miru potvrdo ati piši knjigu u Zvornik oniem carskim ljudima i Mahmud-paši.» A ja ću odmah da pišem u Tuzlu, Tuzli kapetanu neka i on dođe sa deset konjanika da se s njim dogovorim za taj mir «jeli on kail tome miru.» Ako njih dvojica su za mir i ja sam «kail tome miru», ali ako oni neće ja ne mogu sam.

bolje znadu. Dobro veli: vi se osnivate i držite ova dva devletska čoveka, ali treba se spomenuti da su veziri kao devletski ljudi, pokretni, danas ovde a sutra premeste na drugi maksup, a ovo su Odžakovići kao i Beg Miloš: što, i kako oni ugovore i utvrde, biće potojanie, i vezir bud koi došao moraće svagdar na ono, odobrivši imati smotrenie da se ispunjava međusobna obvezatelstva na komšiluk».⁵⁵

⁵³ AS, KK, XXXVII, 1122, Pukovnik Teodorovič Ali-paši Fidahiću, Badovinci 23. juna 1835.

⁵⁴ AS, KK, XXXVII, 1122, Ali-paša Fidahić pukovniku Teodoroviću, Bijeljina 23. juna 1835.

⁵⁵ AS, KK, XXXVII, 1122, Pukovnik Teodorovič knezu Milošu, Lešnica 24. juna 1835; Up. Radoš Ljušić, *Knž'evina Srbija (1830–1839)*. Beograd 1986, 307-309.

I Mahmud-paša Fidahić je obavijestio pukovnika Teodorovića da je i on dobio pismo bosanskog valije u kome mu naređuje «da siđem ja u Janju, i u Bijeljinu, da izvidim između vas tumadu.» Javljam ti, nastavlja Mahmud-paša, da je jedan tatar upućen beogradskom veziru i «otišao je dobrom mom dostu Beg Milošu u Kragujevac i da njemu javi za ovi posao.» Kada siđem ja u Janju, i u Bijeljinu, onda da i ti siđeš u Janju, i u Bijeljinu. Zato ti javljam da dok ne svršimo stvar da ti javiš mladima da «ne čine kvarova na ovu našu stranu,» a ja sam već kazao Ali-paši da ću doći tamo, «i otvorite oči i vi i Ali-paša da ne činite kvara.» Prije nego što krenem iz Zvornika jedan dan poslaću vam knjigu. Ja ću prvo sastaviti Janjarce i Lešničane «te šnjima najpre proeglenisati kako ja znam.»⁵⁶ Ovi razgovori su održani i oni su doveli do puštanja napetosti na granici i raspuštanja vojske koja je tu bila već raspoređena.

Novi valija u Bosanskom ejaletu Vedžihi-paša je, po ustaljenom običaju, sazvao erkane Bosanskog ejaleta na vijećanje u Sarajevo. Pukovnik Teodorović je bio obaviješten da je na ovom vijećanju Šerifović «malo prezren od vezira novoga i da su mu arčevi odsečeni.» Po drugoj vijesti, opovrgnuta je ova vijest te da jeste bilo «no samo kao iz neke politike da je to učinjeno bilo.» Istina je da Šerifović i kod ovoga vezira, kao i kod bivšeg, «zauzima prvo mesto u svim strukama i unutarnji i spoljašnji dela, a otočenje i kod velikaša i kod sirotinje njegove ima veliko.» Ovo povjerenje kod valije, kako je pretpostavljao Teodorović, Šerifović je stekao zato što je obećao valiji «vojske od Bošnjaka koliko bi mu samo potrebovalo. Govori se i to, da se

vezir počeo povoditi za Bošnjacima.» Za ova naša tri susjeda oba paše Fidahiće i Mahmud-kapetana Tuzlanskog govore da su nizamu protivni, ali da je s njihove strane i Ali-paša Rizvanbegović. «Oni su svi radi i oće da budu u itatu i milosti Carskoj i da se ohotno Carske strane drže, koju, obećavaju se u svakoj prilici braniti, samo nizam i aljine nizamske neće» jer su one «bič dinu.»⁵⁷ Fidahići se nisu vratili iz Sarajeva ni krajem decembra 1835. godine.⁵⁸ Skupština u Sarajevu je trajala i u prvoj polovini januara 1836. godine. Teodorović izvještava kneza Miloša «da skupština još traje tamo, i osim naši suseda Mahmud-Paše Zvorničkog i Ejup-paše Pazarskog ni edan drugi nie otpušten.» Njima dvojici je, po mišljenju Teodorovića, valija naklonjen. Kako mu je iz Sarajeva javio njegov špijun, da su se svi, pa i Krajina «sklonili nizam primiti budući ij to nikako mimoći nemože osim svoga Otomanskog carstva.» Naše komšije Ali-paša i Tuzla kapetan još su u Sarajevu. Oni su nekoliko puta molili valiju da ih pusti, pa su nekoliko puta i polazili na put, ali ih je valija svaki put vraćao. Iz Sarajeva se već bio vratio Rustembeg iz Srebrenice «i to u nizamskom odelu» i da namjerava da pošalje 160 ljudi iz svog kadiluka u nizam valiji. Ali-paša Fidahić se 9. januara 1836. vratio iz Sarajeva u Bijeljinu. Teodorović je saznao i to da je gradačacka nahija podijeljena Tuzla-kapetanu, Alibegu Gradašćeviću i Bećirbegu Gradašćeviću.⁵⁹ Već su u Srbiji čuli da je Mahmud-paša počeo da popisuje regrute za nizam. On je trebalo da upiše 115 regruta. Čujem, piše Teodorović knezu Milošu, da su mu Sprečani odrekli da nedadu svoju djecu u nizam i da je on radi toga opravio u Spreču jednog

⁵⁶ AS, KK, XXXVII, 1110, Mahmud-paša Fidahić pukovniku Teodoroviću (bez datuma).

⁵⁷ AS, KK, XXXVII, 1481, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac, 20. novembra 1835.

⁵⁸ AS, KK, XXXVII, 1481, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 30. decembra 1835.

⁵⁹ AS; KK; XXXVII, 1262, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 10. januara 1836.

svog buljubašu, a i da sam namjerava iz Pilice, gdje se sad nalazi kod svoje kume, otići u sprečanski kraj. Od Ali-paše «ištese» samo 40 vojnika za nizam. On je ovih dana dolazio u Janju da «neki mešvert čini, ali nemam habera radi čega.» Teodoroviću su «kazivali onostrani ljudi, da na njemu ništa od nizamskog odela neima, niti na kome od njegove tevabije.» Vedžihi-paša je izdejstvovao nišane za Fidahiće i upravo im ih je ovih dana uručio. Meni je, izvještava Teodorović, sam Ali-paša o tome pisao kao i to da će «pritom činiti šenluk bacanjem topova i pelotona u Bijeljini i Janji i zato dami nebi zbog toga pucanja na što drugo posumnjali.» Tuzla-kapetan je pak dobio čin paše ali se još ne zna da li će i dalje ostati u Tuzli ili će kud krenuti.⁶⁰

Poslije nekoliko mjeseci ponovo je došlo do izgreda na granici sa Srbijom. Teodorović izvještava kneza da su se «umnožili upadi Turaka iz Bosne po našoj strani.» Naše uhode, koje imamo na onoj strani, «jednako dovikuju preko Drine i poručuju da se dobro čuvamo.» Navodno «Turci Ali Pašini» i u Bijeljini i u Janji se ozbiljno pripremaju da upadnu na ovu stranu Drine. On je pretpostavljao da je to radi toga što je Ali-paša obećao valiji da će uspostaviti red u Krajini, pa mu se sada tamo ne ide. Zato dozvoljava lopovima da upadaju na ovu stranu Drine i pljačkaju, da bi i na taj način uvjerio valiju da on mora ostati u Bijeljini da održava mir i spriječava pljačkanje prekodrinskih krajeva.

Da se uzburio bihački kraj, svjedočili su Teodoroviću «pošteni trgovci» koji su iz tog kraja prelazili u Srbiju. Nagađalo se i to da «je bajagi Ali Paša izdao buruntiu, da će se svaki lopov kazniti životom, za koga se

dokaže, i svedoči, da po našoj strani tuma- ra, no ovo, što sad čine, neslažese nimalo s njegovom buruntiom».⁶¹ U slijedećem raportu knezu, pukovnik potvrđuje da je bihački kraj ustao «protivu reformacije Sultanske» i Ali-paša ima nalog «da izade u mjestu» ovog bunta i da ih umiri. On je krenuo iz Bijeljine 16. februara 1836. godine protiv krajiških pobunjenika i sa sobom poveo oko stotinu vojnika iz svog kraja. Ali-paša je u najvećem nespokoju i neraspoloženju otišao iz Bijeljine kad je uvidio da ga ovo nikako ne može mimoći. Kako je Teodorović čuo, pobunjenike u Krajini je pomagao i Ali-paša Rizvanbegović, a i Sarajlije. «Sarajlije su okabulile samo fesove, a tesne nizamske aljine takođe primiti otriču, prem da su se oboje primiti obećali.»

Ovuda preko Drine zasada je mirno, no dosta je «sumnitelno i opasno» za Mahmud-pašu Zvorničkog da njegovi protiv njega ne ustanu «jer je žubor i negodovanje o nizamu po narodu raznosi, a kao da su gotovi i ustati».⁶²

Na osnovu obavijesti koju je dobio od Mustajbega Begzadića iz Bijeljine, pukovnik Teodorović je pisao knezu da je zaista Ali-paša Fidahić išao u Krajinu, ne baš zato da bi izvršio valijinu naredbu, nego više radi toga da utiče na otklanjanje sukoba među krajiškim ustanicima. Za to je i valija saznao pa je iskao «dževap od Ali Paše da se objasni je li s Carske strane, no Ali Paša bez svakog okoliša pokazao se, da je za sebe, i za nikog neće da zna.» Kad je Mahmud-paša saznao «kuda ide i na šta teži» Ali-paša, odmah mu je poslao Atulagu na razgovor, ali se on, umjesto razgovora, prenoćivši samo jednu noć u Bijeljini, odmah «vratio se karli natrag.» I Mahmud-

⁶⁰ AS, KK, XXXVII, 1268, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 20. januara 1836.

⁶¹ AS, KK, XXXVII, 1882, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 18. februara 1836.

⁶² AS, KK, XXXVII, 1910, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Lešnica 20. februara 1836.

paša Tuzlanski poslao je svog čehaju do Ali-paše, njega je Ali-paša primio, pa se on još uvijek nalazi kod njega na tajnim razgovorima. Kod Ali-paše se nalazio i Ahmet Javaz Loznica. Mustaj-beg je obećao Teodoroviću da će mu sve dokazivati šta se radi u Bosni, i to preko svog sela Medaša, pa je pukovnik riješio da s njim stupi u «tajno sporazumijevanje». ⁶³ Mahmud-paša Fidahić je u svom pismu Teodoroviću pisao da o zlu koje se radi u Bijeljinskom kadiluku «tome poslu nisam rad.» U mom kadiluku, piše dalje Mahmud-paša, ja branim koliko sam kadar, da se ne čine zla vašoj raji. «Zato se nemoj meni tužiti na na ono što se radi u Bijeljinskom kadiluku. To gledaj s Ali-pašom». ⁶⁴

Pomalo su se nemiri pojavljivali i na drugim stranama Bosanskog ejaleta, pa i u blizini Gračanice. Bosanski valija je uputio svoje ljude u Gradačac da «pregledaju nizam i sa ašlukom snabdiju.» Kad su za ovo saznali, okolni stanovnici su se sakupili u Gradačcu «vikali su pred vezirovim ljudima da ne kabule ni pod koji način nizam i nećedu ga, a vikali su i na svog zabita Mahmud Alaj-bega». ⁶⁵

Podosta vijesti iz Bosne u ovo doba pristizalo je i u račanski karantin. Tako je 29. septembra 1837. godine Omer Muratović iz Dervente donio «istinite vesti» da je u Krajini buna u punom zamahu, i da joj je na čelu Mustaj-beg Petrovac, te da mu se priključilo još sedam kapetana: Ostrožac, Kulinović, Krupa, Bihać, Majdan, Kozarac i Predorac. Drugi jedan trgovac je pričao

«da je u Brčkom čuo za vezira, da je sasvim razbien.» Osim toga je i Osman-beg Tuzlin vratio se iz Gračanice sam na menzulu i da nije imao niednog momka uza se». ⁶⁶

Nekoliko godina kasnije, pošto nemiri u Bosni nisu prestajali, gradačački muteselim Beg-efendija Gradašćević se sastao na skeli u Županji sa vojnim zapovjednikom. On je opisao stanje u Bosni nemirnim, i da nemiri tako dugo traju zbog toga što je valija nepromišljeno i pre nagljeno uvodio novotarije ne respektujući lokalne prilike u Bosni. «Bosansko sitno plemstvo i muslimanski narod su ogorčeni na valiju.» Narod se buni. Valija je tražio njegovu podršku i pomoć tuzlanskog i zvorničkog paše. Oni su mu obećali pomoć, ali oni nemaju vojske, mogu mu priteći u pomoć samo sa svojim naoružanim slugama. I u ovom trenutku, valija od njih traži da krenu u boj protiv bosanskih plemića koji su se pobunili. I sada oni ponovno izjavljuju da mu ne mogu priteći u pomoć jer nemaju ni jednog jedinog vojnika. Oni su samo upravnici činovnici «i nose sablje kao ukras.» Oni nisu vojnici kao što su nekad bili kapetani, pa ne znaju kako da «sa sabljom koju nose kao ukras» mogu pomoći valiji da uguši nemire. On, tuzlanski paša, i zvornički paša su odani sultanu i valiji, kao svojim gospodarima, ali oni nisu u stanju da brane krive poteze bosanskog valije koji je uz to i netolerantan, i to samo sa «sabljom koju nose kao znak dostojanstva», a ne da njome sijeku ljude. ⁶⁷

⁶³ AS, KK, XXXVII, 1339, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 12. aprila 1836; Isto, 1342, Begzadić pukovniku Teodoroviću (bez datuma). Ali-pašu i Tuzla kapetana zove vezir. On ih zove zato što je vezir čuo da su njih obadva s Krajinom imali dogovor.

⁶⁴ AS, KK, XXXVII, 1344, Mahmud-paša pukovniku Teodoroviću, Zvornik 19. aprila 1836.

⁶⁵ AS, KK, XXXVII, 1609, Pukovnik Teodorović knezu Milošu, Šabac 11. juna 1836.

⁶⁶ AS, KK, XXXVII, 1745, Pukovnik Tasić knezu Milošu, Šabac 30. septembra 1837.

⁶⁷ Arhiv Hrvatske, Slavonska generalkomanda, Prezidijal 16, pukovnik Neustädter Slavonsko-srijemskoj glavnoj komandi, Vinkovci 15. septembra 1843.